

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ**

ԹՈՐՈՍՅԱՆ ՎԱՀԵ ԱՇՈՏԻ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՐՊԵՍ ԱՇԽԱՐՀԻԿ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ.
ՏԵՍԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

**ԺԲ.00.02 - «Հանրային իրավունք» մասնագիտությամբ իրավաբանական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2018

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի գիտական խորհրդում

Գիտական ղեկավար՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ Հայկի Խաչատրյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր
պրոֆեսոր **Ռուբեն Հովսեփի Ավագյան**

իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու **Վահե Հովիկի Սայադյան**

Առաջատար կազմակերպություն՝ Հայաստանի Հանրապետության
Ոստիկանության կրթահամալիր

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2018 թվականի մարտի 24-ին ժամը՝ 12:30-ին ՀՀ ԲՈՒՀ-ի՝ ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայում գործող Իրավագիտության 041 մասնագիտական խորհրդի նիստում (0028, ք. Երևան, Կիևյան 8):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2018 թվականի փետրվարի 22-ին:

**Մասնագիտական խորհրդի գիտական
քարտուղար, իրավաբանական
գիտությունների թեկնածու, դոցենտ**

Հ.Ա. Ստեփանյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը: Աշխարհիկ պետության հայեցակարգը հասարակության պատմության կարևորագույն ձեռքբերումներից է: Այն որպես քաղաքակրթական արժեք իր ուրույն տեղն ունի Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգի հիմունքների համակարգում և փոխկապակցված է այդ համակարգի մյուս տարրերի հետ: Առանց աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրագործման անհնար է կառուցել լիարժեք ժողովրդավարական և իրավական պետություն: Այդ իմաստով, Հայաստանի Հանրապետության զարգացման և առաջընթացի գործում այդ սկզբունքի սահմանադրական կարգավորումների հիմնախնդիրներին և դրանց լուծումներին առնչվող հետազոտություններն ունեն առանցքային նշանակություն:

Այսօր՝ աշխարհիկ պետության վերաբերյալ առկա մտեցումները համապարփակ չեն բնորոշում նրա էությունն ու ներկա առաքելությունը: Պետության անջատումը եկեղեցուց, նրանց գործունեության ոլորտների սահմանազատումը՝ որպես աշխարհիկ պետության կարևորագույն նախապայման, շատ հաճախ մեկնաբանվում է պետության և կրոնի միջև միմյանցից լիակատար անկախության և մեկուսացման, ինչպես նաև փոխադարձ կապեր բացառող վիճակների առկայություն: Նման հանգամանքն իր հերթին նպաստում է աշխարհիկ պետության՝ որպես ապակրոնական կամ աստվածամերժ պետության տեսակի ընկալմանը:

Աշխարհիկ պետության հայեցակարգի համարժեք գնահատման կարևորությունը ընդգծվում է Հայաստանի Հանրապետության և կրոնական կազմակերպությունների, ինչպես նաև Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ որպես ազգային եկեղեցու սահմանադրաիրավական կարգավիճակի հիմնախնդիրների հարաբերակցության ու փոխգործակցության համատեքստում: Հարկ է նկատել, որ պետության և եկեղեցու իրավահարաբերությունների հիմնահարցը, որպես պետության աշխարհիկության սկզբունքի իրացման կարևոր գործոն, գտնվում է ոչ միայն իրավագիտության ոլորտի գիտնականների և կրոնագետների հետաքրքրության անմիջական թիրախում, այլև հասարակության լայն շերտերի քննարկման համատիրոյթում:

Թեմայի արդիականությունը ավելի ընդգծված նշանակություն է ստացել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) իրավակարգավորումների լույսի ներքո, երբ պետության աշխարհիկության սկզբունքի նշանակության հիմնախնդիրները հանդիսանում են առանցքային այդ սկզբունքի էության ու իրավական բովանդակության բացահայտման տեսանկյունից:

Ատենախոսության թեմայի գիտական մշակվածության աստիճանը: Հայրենական իրավագիտության մեջ աշխարհիկ պետության սկզբունքի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները սակավաթիվ են, իսկ պետության աշխարհիկության սահմանադրաիրավաբանական հիմնախնդիրները գործնականում չեն հետազոտվել,

ինչը հիմք է տալիս պնդելու, որ աշխարհիկ պետության՝ որպես սոցիալ-իրավական երևույթի դերը և նշանակությունը բավարար չափով չի ենթարկվել գիտական քննության, չի արժևորվել դրա էության և բովանդակության հիմնահարցերը, որը գործուն ազդեցություն է ունեցել ներպետական իրավունքի ոլորտում մի շարք բացերի և կիսալուծումների առաջացման վրա: Աշխարհիկ պետության հայեցակարգի վերաբերյալ որոշ դիտարկումներ են արվել հայ իրավագետներ Գ. Հարությունյանի, Ռ. Պապայանի, Գ. Դանիելյանի, Ռ. Ենգիբարյանի, Վ. Սայադյանի և այլոց աշխատություններում:

Սույն առենախոսության գիտական արժեքը կայանում է նրանում, որ հայ իրականության մեջ առաջին անգամ փորձ է արվել համալիր կերպով ուսումնասիրել աշխարհիկ պետության սկզբունքի սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրները:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտ են հանդիսացել պետության և կրոնական կազմակերպությունների իրավահարաբերությունները, միմյանցից տարանջատվածությունը՝ մարդու և քաղաքացու մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի արդյունավետ իրականացման համատեքստում:

Հետազոտության առարկան է՝ պետության աշխարհիկության սկզբունքի իրականացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, կրթության աշխարհիկ բնույթը, Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու հարաբերությունների առկա իրավակարգավորումները, դրանց համարժեք սահմանման և մեկնաբանման հիմնահարցերը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Առենախոսության հիմնական նպատակը՝ աշխարհիկ պետության սահմանադրաիրավական սկզբունքի և դրա իրականացման հիմնախնդիրների տեսական-իրավական համալիր վերլուծությունն է: Որպես ածանցյալ նպատակ՝ կարող է նաև նշվել աշխարհիկ պետության հայեցակարգի համարժեք մեկնաբանումը և այդ սկզբունքի դերի պատշաճ գնահատումը:

Այս առումով առենախոսությունում առանձնացվել են հետևյալ **խնդիրները.**

- բացահայտել պետությունից եկեղեցու առանձնացման պատմաիրավական շարժառիթները, դրանց ծագման ելակետերը և հետագա զարգացման ուղիները:
- ուսումնասիրել «աշխարհիկ պետության» հասկացության էությունը, ներկայացնել «աշխարհիկ պետության» սահմանման հեղինակային դիրքորոշումը:
- ուսումնասիրել և համակարգել պետության և կրոնական կազմակերպությունների իրավահարաբերություններին վերաբերող իրավական ակտերը:
- վերլուծել միջազգային իրավունքի և ներպետական սահմանադրաիրավական նորմերի հարաբերակցության հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում պետության աշխարհիկության սկզբունքի իրացման համատեքստում:
- բացահայտել արտասահմանյան առանձին երկրների իրավական փորձը պետության և կրոնական կազմակերպությունների հարաբերակցության համատեքստում, վեր հանել աշխարհիկ պետությունների նմանությունները, պետության աշխարհիկության սկզբունքի իրացման համատեքստում առկա օրինաչափությունները:

- ներկայացնել պետության, կրոնի և իրավունքի հարաբերակցության պատմա-իրավական փոփոխյին նկարագրությունը Հայաստանի Հանրապետությունում, բացահայտել աշխարհիկ պետության գաղափարի սկզբնական արմատավորումը հայ իրավական իրականության մեջ:

- ուսումնասիրել Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու իրավահարաբերությունները սահմանադրական նոր կարգավորումների լույսի ներքո:

- հետազոտել կրթության աշխարհիկության սկզբունքը՝ որպես աշխարհիկ պետության հայեցակարգի կարևորագույն բաղադրատարր: Վեր հանել կրթության աշխարհիկության սկզբունքի իրացման տեղական առանձնահատկությունները, առաջադրել հիշյալ սկզբունքի անշեղ իրացման նոր կարգավորումներ:

- համակարգել կատարված ուսումնասիրությունների և գիտական վերլուծությունների արդյունքները՝ ներկայացնելով հիմնահարցերին և դրանց լուծմանը վերաբերող գիտական եզրահանգումներ:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը: Հետազոտության իրականացման համար օգտագործվել են ընդհանուր և մասնավոր գիտական ուսումնասիրման հետևյալ մեթոդները՝ դիալեկտիկական մատերիալիզմի, պատմական-տրամաբանական, անալիզի և սինթեզի, ձևական-իրավաբանական, իրավահամեմատական մեթոդները:

Հետազոտության տեսական հիմքը: Ատենախոսության համար որպես տեսական հիմք ծառայել են պետության և կրոնական կազմակերպությունների փոխհարաբերությունների կանոնակարգման իրավական ակտերը, աշխարհիկ պետության հայեցակարգին նվիրված մենագրությունները, թեմայի առարկային առնչվող ատենախոսությունները, գիտական հոդվածները, և այլ գիտական աշխատություններ:

Հետազոտության մեջ օգտագործված տեսական գրականությունից ցանկանում ենք հատկապես առանձնացնել Գ. Հարությունյանի, Ռ. Պապայանի, Գ. Դանիելյանի, Ս. Ավագյանի, Ս. Հմայակյանի, Վ. Ենգիբարյանի, Ա. Չախոյանի, Գ. Տերտերյանի, Վ. Սայադյանի, Ծ. Վարդապետ Անանյանի, ինչպես նաև արտասահմանյան հեղինակներից՝ Ի. Պոնկինի, Ս. Մոզգովոյի, Մ. Բուլավինայի, Գ. Լուպարևի, Լ. Իվանովայի, Ս. Դենիկանայի, Պ. Դոզորցևի, Ա. Մեշչերյակովայի, Մ. Վորոնկովայի, Ե. Ստեպանովայի, Չ. Թեյլորի, Կ. Դուրհեմի, Խ. Կազանովայի և այլ հեղինակների գիտական աշխատությունները:

Հետազոտության իրավական հիմքը: Ատենախոսության իրավական հիմք են հանդիսացել ՀՀ Սահմանադրությունը, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան, ՄԱԿ-ի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, ԵԱՀԿ Հելսինկյան եզրափակիչ ակտը, ՄԱԿ-ի Կրոնի կամ համոզմունքի վրա հիմնված անհանդուրժողականության և խտրականության բոլոր ձևերի վերացման վերաբերյալ հռչակագիրը, «խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին», «Հայաստանի Հանրապետության և

Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու հարաբերությունների մասին», «Կրթության մասին» և Հայաստանի Հանրապետության այլ օրենքները, «Մտադրությունների հուշագիրը Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու միջև», «Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցուն վանքեր և եկեղեցիներ անհատույց՝ սեփականության իրավունքով հանձնելու մասին», «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշումները, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ակտերը (իրավական դիրքորոշումները), արտասահմանյան երկրների սահմանադրությունները, օրենքները, ինչպես նաև հետազոտությանն առնչվող ներպետական և արտասահմանյան մի շարք այլ իրավական ակտեր:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Առենախոսության մեջ առաջին անգամ համապարփակ վերլուծության է ենթարկվել Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես աշխարհիկ պետության սահմանադրաիրավական բնույթը, ինչպես նաև աշխարհիկ պետության հայեցակարգի ծագման և զարգացման պատմական գործընթացը, աշխարհիկ պետության հասկացության էությունը և հատկանիշները, կրոնի ինստիտուտի հանդեպ որդեգրած քաղաքականության տեսանկյունից առաջադրվել է պետության ձևի որակապես այլ տիպաբանություն, տրվել է «աշխարհիկ պետություն» եզրույթի սահմանման միանգամայն նորովի մոտեցում, Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու իրավահարաբերությունների քննարկման համատեքստում տրվել է «ազգային եկեղեցի» եզրույթի սահմանումը:

Պաշտպանության ներկայացվող դրույթները: Առենախոսության ընթացքում արված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների հիման վրա պաշտպանության են ներկայացվում հետևյալ հիմնական դրույթները.

1. Վերլուծելով Հայկական պետության և կրոնի հարաբերակցության հիմնախնդիրներն ու էվոլյուցիոն զարգացման առանձնահատկությունները, առենախոսությամբ հիմնավորվում է այդ հարաբերությունների պատմաիրավական հետևյալ շրջափուլերն ու դրանց նշանակությունը՝ ա) Հին Հայաստանի աստվածապետական շրջան (մ.թ.ա. XXVII դ.- մ.թ.ա. VI դ.), երբ պետությունը սերտաճում էր կրոնական դասի հետ, բ) թագավորի և քրմապետի պաշտոնների առանձնացման շրջան (մ.թ.ա. VI դ.), երբ պետությունը վերահսկողության տակ էր վերցնում ամբողջ հոգևոր դաշտը սահմանելով կրոնը՝ որպես իշխանության լծակներից մեկը, պայքարում այլախոհության դեմ, գ) քրիստոնեության՝ որպես պետական կրոնի ճանաչման շրջան (մ.թ. IV-XIV դդ.), երբ պետությունը իր հովանու տակ առնելով քրիստոնեությունը, որոշ բացառություններով, իսկ եկեղեցու հետ հաստատեց գործընկերային հարաբերություններ՝ պայքարելով կրոնական բազմակարծության և այլախոհական դրսևորումների դեմ, դ) Հայաստանի առաջին Հանրապետության ժամանակաշրջան (1918-1920 թթ.), երբ պետության, կրոնի և իրավունքի հարաբերակցության մասով որակապես նոր իրադրություն ստեղծվեց, երբ վեցդարյա պետության բացակայությունից հետո վերստին հիմնադրվեց հայոց պետականությունը,

ե) աթեիզմի խորհրդային շրջան (1920-1990 թթ.), երբ խորհրդային Միության Սահմանադրությունը թեև երաշխավորում էր ցանկացած կրոն դավանելու կամ ոչ մի կրոն չդավանելու իրավունքը, այդուհանդերձ, պետության քաղաքականությունը, այս ոլորտում, տուրք էր տալիս աթեիստական քարոզչության ծավալմանը՝ երկրորդային նշանակություն տալով մարդկանց սահմանադրորեն ամրագրված խղճի ու կրոնի ազատության իրավունքին, գ) աշխարհիկ պետության ժամանակակից փուլ (1991 թ-ից մինչև մեր օրերը), երբ Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակվեց աշխարհիկ պետություն, որտեղ յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի, կրոնի ազատության, անկախ կրոնի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից և կրոնական պատկանելությունից և հանդուժմունքներից օրենքի առջև հավասարության իրավունք, և պետության զարգացման նման ձևաչափը համադրելի է ժողովրդավարական, ինքնիշխան, իրավական պետության կառուցման ազգային տեսլականի հետ:

2. Ատենախոսությամբ հիմնավորված է այն դիրքորոշումը, ըստ որի աշխարհիկ պետությունը պետական իշխանության կազմակերպման և գործունեության այնպիսի ձև է, որտեղ ճանաչվում է հոգևոր (կրոնական) կառույցների և պետական իշխանության մարմինների գործառույթային առանձնացվածությունը, սեփական գործունեության տիրույթում ինքնավարության օժտվածությունը՝ միմյանց հետ հանրային խնդիրների լուծման նպատակով օրենքով սահմանված կարգով փոխգործակցության հնարավորությամբ, ինչպես նաև երաշխավորվում է յուրաքանչյուրի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը, պետական ապարատի և կրթական համակարգի աշխարհիկության սկզբունքը, պարտադիր աշխարհայացքի (գաղափարախոսության), իրավունքի աղբյուրներում կրոնական կանոնների և ուսմունքների (դոգմաների) ներառման, հոգևոր (կրոնական) կառույցներին պետական գործառույթների պատվիրակման, հոգևոր գործիչների պետական կառավարման մասնակցության անթույլատրելիությունը: Միաժամանակ աշխարհիկ պետության հասկացության բովանդակության հիմքում կարևորելով երկու տարրերի՝ պետական ծառայության աշխարհիկության և կրթության աշխարհիկության առկայությունը :

3. Միջազգային փորձի ուսումնասիրության և արտասահմանյան երկրների սահմանադրաիրավական կարգավորումների համեմատական-իրավական վերլուծության արդյունքների հիման վրա ատենախոսությամբ հիմնավորվել է պետությունների աշխարհիկության սկզբունքի ամրագրման որոշակի առանձնահատկությունների առանձնացումը, որպիսիք են. ա) աշխարհիկ պետության սկզբունքն իր ուղղակի ամրագրումն է ստացել պետությունների սահմանադրություններում, բ) աշխարհիկ պետության սկզբունքի սահմանադրական ամրագրումը կրում է միջնորդավորված բնույթ, գ) պետական կամ ավանդական կրոնի (եկեղեցու) սահմանման միջոցով է երաշխավորվում պետության աշխարհիկությունը:

4. Բացահայտելով աշխարհիկ պետության էական հատկանիշների նշանակությունը, ատենախոսությամբ հիմնավորվել են այդ հատկանիշների հետևյալ շրջանակը՝ ա) պետական իշխանության մարմինների և հոգևոր (կրոնական) կազմակերպությունների գործառույթային (ֆունկցիոնալ) բաժանումը, բ) պետական իշխանության մարմինների և

հոգևոր (կրոնական) կազմակերպությունների փոխգործակցության հնարավորությունը, գ) պետության իրավական հիմքի փոխարինման անթույլատրելիությունը որևէ կրոնական ուսմունքով և դրա դոգմաներով, դ) սահմանադրական կարգավորումների մակարդակում մարդու և քաղաքացու խղճի ու կրոնի ազատության իրավունքի ամրագրումը, ե) հոգևոր (կրոնական) կազմակերպություններին պետական իշխանության գործառույթներ վերապահելու անթույլատրելիությունը, զ) պետական կառավարմանը հոգևոր գործիչների մասնակցության արգելքը: Միաժամանակ, հիմնավորվել է այն գաղափարը, ըստ որի՝ աշխարհիկ պետության հատկանիշները պայմանավորված են՝ պետական ծառայության աշխարհիկության առկայությամբ, պետական կրթության աշխարհիկ բնույթով, բարձրագույն պաշտոնատար անձանց գործողություններում կրոնական քարոզչության բացակայությամբ:

5. Կարևորելով պետությունից կրոնական կազմակերպությունների անջատվածության սահմանադրական կարգի սկզբունքի առկայության հանգամանքը, հիմնավորվել է այն դիրքորոշումը, ըստ որի աշխարհիկ պետության սահմանադրական բնութագրման էությունը պետք է բնութագրել երեք պայմանի առկայությամբ՝ 1) պետությունը չի վերահսկում քաղաքացիների վերաբերմունքը ինչպես կրոնի, այնպես էլ դրա բացակայության նկատմամբ, 2) պետությունը միջամտում է կրոնական կազմակերպությունների ներքին գործունեությանը միայն նրանց կողմից օրենքը խախտելու դեպքում, 3) կրոնական կազմակերպությունները չեն կարող ազդել պետական մարմինների որոշումների վրա:

6. Բացահայտելով աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրացման ու մարդու և քաղաքացու մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի իրականացման սահմանադրաիրավական ու միջազգային իրավական կարգավորումների վերլուծության արդյունքները, ատենախոսությամբ հիմնավորվել է այն գաղափարը, որ. ա) պետության աշխարհիկության սկզբունքն ինքնին հանդիսանում է մարդու և քաղաքացու մտքի, խղճի ու կրոնի ազատության իրացման կարևոր երաշխիք, քանի որ միայն աշխարհիկ պետության պայմաններում է մարդուն տրամադրվում խղճի ու դավանանքի ազատության հնարավորություն՝ առանց խտրականության, բ) բոլոր դեպքերում միջազգային իրավական ակտերով ամրագրված խղճի և դավանանքի ազատության վերաբերյալ իրավակարգավորումները բովանդակային առումով կարող են չհամընկնել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և այլ իրավական ակտերով ամրագրված մարդու մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի իրավական բնորոշման հետ, սակայն, աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրականացման համատեքստում այդ հասկացությունները օժտվում են իրավական միևնույն նշանակությամբ և բնույթով:

7. Կարևորելով սահմանադրական կարգի մյուս սկզբունքների հետ աշխարհիկ պետության հարաբերակցության հիմնախնդիրների վերաբերյալ կատարված վերլուծության արդյունքները, ատենախոսությամբ կատարվել է հետևյալ եզրահանգումը, որ. ա) Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի արդիականացման պայմաններում դժվար է հաստատել աշխարհիկ պետության

սկզբունքի ամբողջական իրացումը՝ տվյալ եզրույթի ամբողջ իմաստով, ինչը պայմանավորված է պետության և կրոնական կազմակերպությունների միջև պետական քաղաքականության հստակ ուրվագծման բացակայությամբ, բ) աշխարհիկ պետության և սահմանադրական կարգի տարբեր սկզբունքների միջև փոխգործակցությունն ու իրականացումը պահանջում է համակարգային մոտեցում, հատկապես Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական նոր կարգավորումների համատեքստում:

8. Բացահայտելով «ազգային եկեղեցի» իրավական հասկացության էությունն ու իրավական բովանդակությունը, ատենախոսությամբ հիմնավորվել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ազգային եկեղեցին՝ Հայաստանի Հանրապետության կողմից ճանաչված և նրա պաշտպանության ներքո գտնվող Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցին է, որը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանման գործում շարունակաբար ունեցած իր բացառիկ առաքելությամբ նպաստում է հայ ազգի հարատևմանը և Հայկական պետականության ամրակայմանը:

Ատենախոսության տեսական և գործնական նշանակությունը: Ատենախոսության տեսական նշանակությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ համապարփակ վերլուծության է ենթարկվում աշխարհիկ պետության հայեցակարգը, որը, անշուշտ, նմանատիպ աշխատանքների զարգացման և հետագա ուսումնասիրման համար կարող է գիտական հիմնարար և կողմնորոշիչ արժեքանական ու իմացաբանական հիմք հանդիսանալ:

Ատենախոսության ուսումնասիրության արդյունքները իրենց գործնական նշանակությունը կարող են ունենալ պետական մարմինների, կրոնագետների, իրավաբան գիտնականների՝ ոլորտին առնչվող նախաձեռնությունների ընթացքում: Բացի այդ, սույն հետազոտությունը կարող է նպաստել պետություն-եկեղեցի հարաբերությունների օրենսդրական կարգավորումների վերանայմանն ու բարեփոխմանը:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Ատենախոսությունը պատրաստվել է Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնում: Հետազոտության հիմնական արդյունքները տեղ են գտել հեղինակի գիտական հոդվածներում, որոնք հրատարակվել են տարբեր գիտական հանդեսներում: Ատենախոսության մի շարք դրույթներ հեղինակի կողմից ներկայացվել են նաև տարբեր դասախոսությունների և առանձին քննարկումների շրջանակներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, դրանցում ներառված ութ ենթագլուխներից, եզրակացությունից, ինչպես նաև օգտագործված գրականության և իրավական ակտերի ցանկից:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ներածության մեջ հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, ներկայացված են թեմայի գիտական մշակվածության աստիճանը, հետազոտության օբյեկտը, առարկան, նպատակը և խնդիրները, ատենախոսության մեթոդաբանական, տեսական, իրավական հիմքը, գիտական նորույթն ու պաշտպանության ներկայացվող դրույթները, ատենախոսության տեսագործական նշանակությունը, արդյունքների փորձարկումը և ատենախոսության կառուցվածքը:

Ատենախոսության առաջին գլուխը՝ **«Աշխարհիկ պետությունը պետության և կրոնական կազմակերպությունների հարաբերությունների խորապատկերում. պատմական և համեմատական-իրավական վերլուծություն»** վերտառությամբ, բաղկացած է երեք ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում (**«Աշխարհիկ պետության ծագումը և զարգացումը. պատմաիրավական վերլուծություն»**) բացահայտվում են աշխարհիկ պետության գաղափարի հիմքում ընկած պետությունից եկեղեցու առանձնացման պատմաիրավական շարժառիթները, ծագման ելակետերը և հետագա զարգացման ուղիները: Հանգամանալից ներկայացվում են աշխարհիկ պետության վերաբերյալ սկզբնական պատկերացումները, միջնադարյան առաջադեմ մտածողների այլախոհական մոտեցումները, աստվածակենտրոն իրավաընկալումից մարդակենտրոն աշխարհայեցողության անցնելու դրդապատճառները, ինչպես նաև դրանցով պայմանավորված գործընթացները, որոնք կանխորոշեցին աշխարհիկ պետությունների առաջացումը: Ատենախոսը կարևորում է նաև պետության և եկեղեցու առանձնացման գործընթացում խղճի ազատության իրավունքի վերաթևարումը՝ որպես աշխարհիկ պետության գաղափարի առանցքային բաղադրատարր:

Երկրորդ ենթագլխում (**«Հայկական պետության և կրոնի հարաբերակցությունը. զարգացման էվոլյուցիան ու պատմաիրավական շրջափոխերը»**) հեղինակը կրոնի և հոգևոր դասի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի խորապատկերում, պատմաիրավական վերլուծության միջոցով կարևորում է Հայկական պետության աշխարհիկ նախատիպի կազմավորման և զարգացման էվոլյուցիոն շրջափոխերը՝ դրանցից յուրաքանչյուրում գնահատելով նաև խղճի ազատության իրավունքի սահմանները կամ առհասարակ դրա բացակայությունը: Պետության և հոգևոր դասի փոխգործակցության համատեքստում հեղինակը բացահայտում է հայ իրավական իրականության մեջ աշխարհիկ պետության անդրանիկ մոդելը, վերջինիս առանձնահատկությունները և բնորոշ հատկանիշները:

Երրորդ ենթագլխում (**«Աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրացման հիմնախնդիրները պետության և կրոնական կազմակերպությունների հարաբերությունների խորապատկերում. միջազգային փորձը և համեմատական-իրավական վերլուծություն»**) տրվում է պետությունների որակապես այլ

դասակարգում՝ կրոնի բնագավառում վարած քաղաքականության, կրոնական կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակի սահմանման տեսանկյունից: Միաժամանակ գիտական հետազոտության շրջանակում աշխարհիկ պետությունների և կրոնական կազմակերպությունների հետ հարաբերակցության հիմնախնդիրների միջազգային փորձի ուսումնասիրության և իրավահամեմատական վերլուծության միջոցով հստակեցվում են աշխարհիկ պետությունների միասնական և տարբերակիչ գծերը, պետության աշխարհիկության սկզբունքի ամրագրման առանձնահատկությունները և այդ սկզբունքի իրացման սահմանները:

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը՝ **«Հայաստանի Հանրապետության աշխարհիկության տարրերի սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրները»** վերտառությամբ, բաղկացած է երեք ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում (**«Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես աշխարհիկ պետության սահմանադրաիրավական բովանդակության հիմնահարցերը. տեսական-իրավական վերլուծություն»**) հեղինակը աշխարհիկ պետության՝ որպես սոցիալ-իրավական երևույթի համալիր ուսումնասիրման միջոցով բացահայտում է աշխարհիկ պետության իրավաբանական շրջանակները: Հիմնահարցի քննարման համատեքստում հստակեցվում են «աշխարհիկ», «աշխարհիկություն» «աշխարհիկ պետություն» եզրույթների իմաստը և իրավական բովանդակությունը: Աշխարհիկ պետության էության բացահայտմանն ուղղված առկա մոտեցումների վերլուծության միջոցով ատենախոսը առաջադրում է եզրույթի սահմանման հեղինակային մոտեցումը:

Երկրորդ ենթագլխում (**«Մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի սահմանադրաիրավական և միջազգային իրավական կարգավորումները աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրականացման համատեքստում»**) հեղինակը անդրադառնում է մարդու և քաղաքացու մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի իրականացման սահմանադրաիրավական ու միջազգային իրավական կարգավորումների հիմնախնդիրներին: Միաժամանակ հստակեցվում է մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի և առանձին սահմանադրաիրավական սկզբունքի հասկացությունը և նրա արժեքանական նշանակությունը՝ որպես աշխարհիկ պետության անկյունաքարային հատկանիշ: Հիմնահարցի համալիր վերլուծությամբ ընդգծվում է մտքի, խղճի և կրոնի ազատության անշեղ իրացման, դրանում աշխարհիկ պետության հայեցակարգի՝ որպես հուսալի երաշխիքի կարևորությունը:

Երրորդ ենթագլխում (**«Կրթության աշխարհիկության հիմնախնդիրները և նշանակությունը Հայաստանի Հանրապետության որպես աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրականացման համատեքստում»**) հեղինակը մեծապես կարևորում է Հայաստանի Հանրապետությունում կրթության աշխարհիկության սկզբունքը՝ որպես աշխարհիկ պետության հայեցակարգի անքակտելի բաղադրատարր: Հեղինակը ամփոփ կերպով անդրադառնում է կրթության աշխարհիկության սկզբունքի իրացման միջազգային փորձին՝ մասնավորապես ուսումնական հաստատություններում

կրոնական առարկայի ուսուցման և կրոնական խորհրդանիշների ակնհայտ առկայության հիմնախնդիրներին, որից հետո անդրադառնում է ոլորտի հայրենական իրավակարգավորումներից բխող հիմնահարցերին: Ատենախոսը արձանագրում է այն փաստը, որ Հայաստանի Հանրապետությունում կրթության աշխարհիկության սկզբունքի անշեղ իրացման թերահավատությունը հատկապես ընդգծվում է հանրակրթական դպրոցներում պարտադիր կարգով ներդրված «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդման պարագայում: Այդ համատեքստում համալիր քննության է ենթարկվում հիշյալ առարկայի հետ կապված իրավակարգավորումները, քննվում են առարկայի սկզբունքները, նպատակները և ուղիներ են առաջադրվում դասընթացի շրջանակներում կրոնական քարոզչության և խտրականության բացառման համար:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը՝ **«Հայաստանի Հանրապետության որպես աշխարհիկ պետության սկզբունքի գործողության պահովման հիմնախնդիրները սահմանադրաիրավական համակարգի արդիականացման պայմաններում»** վերառույթյամբ, բաղկացած է երկու ենթագլուխներից:

Առաջին ենթագլխում (**«Աշխարհիկ պետությունը սահմանադրական կարգի հիմունքների համակարգում. հարաբերակցության հիմնախնդիրները»**) վերլուծաբար քննվում են աշխարհիկ պետության՝ որպես համամարդկային արժեքի դերն ու նշանակությունը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգի հիմունքների համակարգում, աշխարհիկ պետության փոխկապվածությունը այդ համակարգի այնպիսի հիմնարար սկզբունքների հետ, ինչպիսիք են՝ ժողովրդավարական, ինքնիշխան, սոցիալական, իրավական պետության, իշխանությունների տարանջատման և գաղափարախոսական բազմակարծության սկզբունքները: Միաժամանակ, սահմանադրական նոր կարգավորումների համատեքստում ուշադրություն է դարձվում աշխարհիկ պետության և սահմանադրական հիշյալ սկզբունքների փոխգործակցության իրականացման համակարգային մոտեցումների առաջադրմանը:

Երկրորդ ենթագլխում (**«Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու հարաբերությունների իրավական հայեցակետերը պետության աշխարհիկության սկզբունքի իրականացման համատեքստում»**) հետազոտության են ենթարկվում Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու իրավահարաբերությունները՝ պետության աշխարհիկության լույսի ներքո: Աշխատանքի այս հատվածում ատենախոսը պետություն-եկեղեցի հարաբերությունների համալիր վերլուծության խորապատկերում վերարժևորում է Հայաստանի Հանրապետությունում աշխարհիկ պետության հայեցակարգի անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ, սահմանադրական նոր կարգավորումների լույսի ներքո հստակեցվում են պետության և եկեղեցու նոր հարաբերությունների շրջանակը, ինչպես նաև առաջադրվում է «ազգային եկեղեցի» սահմանադրաիրավական եզրույթի սահմանման հեղինակային մոտեցումը:

Եզրակացություններում ամփոփ տրվում են հետազոտության հիմնական արդյունքները, որոնք ներկայացվում են ստորև:

1. Աշխարհիկ պետության գաղափարը վաղ միջնադարից հասունացած և էվոլյուցիոն զարգացման ուղի անցած քաղաքակրթական արժեք է, որի շնորհիվ մշակույթը, գիտությունը, իրավունքը, հասարակական կյանքը ձեռքբազատվեցին կրոնական միակողմանի մոտեցումներից և վերջինիս՝ պետական կառավարման, ինչպես նաև քաղաքականության վրա ունեցած ահռելի դերակատարությունից:

2. Թեև աշխարհիկ պետության առաջացումը, մեծ մասամբ, նախանշվեց եկեղեցու դեմ պայքարով, որոշ դեպքերում վերածվելով նույնիսկ աստվածամարգության, այդուհանդերձ, իր էությամբ, այդպիսի պետությունը չդիտարկվեց աստվածամերժական, այլ սահմանազատելով պետական և կրոնական ոլորտները՝ դարձավ մտքի և խղճի ազատության իրավունքի ապահովման հուսալի պատվար:

3. Պետության և եկեղեցու առանձնացումը՝ որպես աշխարհիկ պետության գաղափարի կենսագործման հիմք, առաջին անգամ ամրագրվեց Ֆրանսիայի Հանրապետության իրավունքի նորմերում՝ կանխորոշելով դրա հետագա տարածումը աշխարհի բազմաթիվ երկրներում:

4. Հայկական պետությունը անցել է միմյանց տրամագծորեն հակադրվող շրջափուլեր՝ դրանցից յուրաքանչյուրում ունենալով իր ձեռքբերումները և կորուստները: Քրմապետության տարանջատումը արքայի պաշտոնից առաջին կառուցվածքային տեղաշարժը եղավ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների առնչություններում, որով և ավարտվեց աստվածապետության երկարատև շրջանը: Վերլուծելով Հայկական պետության և կրոնի հարաբերակցության հիմնախնդիրներն ու էվոլյուցիոն զարգացման առանձնահատկությունները, պայմանականորեն սահմանվել են այդ հարաբերությունների պատմաիրավական հետևյալ շրջափուլերն ու դրանց նշանակությունը՝

ա) հին Հայաստանի աստվածապետական շրջան (մ.թ.ա. XXVII դ.- մ.թ.ա. VI դ.), երբ պետությունը սերտաճում էր կրոնական դասի հետ, բայց լինելով նրանից անջատ: Այդ շրջանը վկայում էր թագավորական իշխանության հովանավորությունը վայելող քրմական դասի կողմից միապետի բացարձակ իշխանության ընդունման մասին,

բ) թագավորի և քրմապետի պաշտոնների առանձնացման շրջան (սկսած՝ մ.թ.ա. VI դ.), երբ պետությունը վերահսկողության տակ էր վերցնում ամբողջ հոգևոր դաշտը սահմանելով կրոնը՝ որպես իշխանության լծակներից մեկը, պայքարում այլախոհության դեմ: Այս շրջանում խոսք չէր կարող գնալ աշխարհիկ պետության ժամանակակից իրավաբանական մասին, սակայն քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու քաղաքական ակտի արդյունքում էլ ավելի խորացավ պետության ազդեցությունը կրոնի նկատմամբ, ինչն իր հերթին աշխարհիկ պետության զարգացման վրա հետագայում էական նշանակություն ունեցավ,

գ) քրիստոնեության՝ որպես պետական կրոնի ճանաչման շրջան (մ.թ. IV դ.- XIV դ.), երբ պետությունը իր հովանու տակ առնելով քրիստոնեությունը, որոշ բացառություններով, իսկ եկեղեցու հետ հաստատեց գործընկերային հարաբերություններ՝ պայքարելով կրոնական բազմակարծության և այլախոհական դրսևորումների դեմ: Միաժամանակ, պետական մակարդակով սկսվեց քրիստոնեության տարածումը, եկեղեցին դարձավ տաճարական սեփականության իրավահաջորդը՝ ներպետական և արտաքին քաղաքականության մշակման և իրականացման գործում տիրապետելով առանցքային դերակատարության: Սակայն, դա ոչինչ չփոխեց աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների փոխհարաբերություններում: Այս շրջանում, նույնպես խոսք չէր գնում աշխարհիկ պետության ժամանակակից իրավաբնական մասին, քանի որ, եթե կրոնի նկատմամբ պետության ազդեցության շրջանակներն էլ ավելի էին մեծանում, ապա դա ենթադրում էր միայն աշխարհիկ պետության զարգացման վրա բարենպաստ գործոնների ու պայմանների առկայություն,

դ) Հայաստանի առաջին Հանրապետության ժամանակաշրջան (1918-1920 թթ.), երբ պետության, կրոնի և իրավունքի հարաբերակցության մասով որակապես նոր իրադրություն ստեղծվեց, երբ վեցդարյա պետության բացակայությունից հետո վերստին հիմնադրվեց հայոց պետականությունը: Միաժամանակ, այս ժամանակաշրջանում, առաջին անգամ փորձ արվեց պետության և եկեղեցու իրավական հարաբերությունների կարգավորման համար մշակել «Հայաստանյայց Առաքելական Մայր Եկեղեցու և Հայաստանի Հանրապետության միջև դաշնագրի» նախագիծը, որի բովանդակային տրամաբանությունից էր բխում հենց եկեղեցու և պետության փոխգործակցության անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ, այս շրջանը նախանշվեց պետաեկեղեցական փոխհարաբերությունների ակտիվ կառուցմամբ, և այսօր՝ առավել քան երբևէ, կարևոր գործնական նշանակություն ունի այս շրջանի պետաեկեղեցական ոլորտում կուտակած փորձի և ձեռքբերումների վերարժևորումը և արտացոլումը պետություն-եկեղեցի հարաբերությունների արդի հայեցակարգում:

ե) Աթեիզմի խորհրդային շրջան (1920-1990 թթ.), երբ Խորհրդային Միության Սահմանադրությունը թեև երաշխավորում էր ցանկացած կրոն դավանելու կամ ոչ մի կրոն չդավանելու իրավունքը, այդուհանդերձ, պետության վարած քաղաքականությունը, այս ոլորտում, տուրք էր տալիս աթեիստական քարոզչության ծավալմանը՝ խախտելով մարդկանց սահմանադրորեն ամրագրված խղճի ազատության իրավունքը: Միաժամանակ, այս ժամանակաշրջանում պետության և եկեղեցու հարաբերություններում նկատվեցին ոչ միայն աշխարհիկ պետության վերաբերյալ բացարձակ մոտեցումներ, այլև պետական աթեիստական քաղաքականության արդյունքում եկեղեցու դերակատարումը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում միտված էր անկման,

զ) աշխարհիկ պետության ժամանակակից փուլ (1991 թ.-ից մինչև մեր օրերը), երբ պետության անկախության ձեռքբերումը օրակարգային դարձրեց պետության և

կրոնական կազմակերպությունների միջև նոր փոխհարաբերությունների վերստեղծումը: «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը իր նախաբանում, Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն վերապահեց ազգային եկեղեցու կարգավիճակ, որը իր սահմանադրաիրավական ամրագրումը ստացավ Սահմանադրության 2005, այնուհետև 2015 թվականների փոփոխություններով՝ պետության աշխարհիկությունը դիտարկելով սահմանադրական կարգի առանցքային սկզբունքներից մեկը: Միաժամանակ, այս ժամանակափուլում Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակվեց աշխարհիկ պետություն, որտեղ յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի խղճի, կրոնի ազատության, անկախ կրոնի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից և կրոնական պատկանելությունից և համոզմունքներից օրենքի առջև հավասարության իրավունք: Պետության զարգացման նման ձևաչափը համադրելի է ժողովրդավարական, ինքնիշխան, իրավական պետության կառուցման ազգային տեսլականի հետ:

5. Կրոնի նկատմամբ որդեգրած պետական քաղաքականության, կրոնական կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակի սահմանման, իրավական համակարգում կրոնական նորմերի և դոգմաների պոզիտիվացման կամ դրանց անթույլատրելիության տեսանկյունից, պայմանականորեն առանձնացվել են պետության և կրոնի փոխհարաբերությունների դրսևորման հետևյալ տիպերը՝ ա) աստվածապետություն (թեոկրատիա), բ) կրոնապետություն (կղերապետություն), գ) աթեիստական պետություն, դ) կիսակրոնական կամ կիսաաշխարհիկ պետություն, ե) աշխարհիկ պետություն:

Ա. Աստվածապետությունը կամ թեոկրատիան՝ որպես կրոնական և քաղաքական ուժերի հարաբերությունների համակարգ, դիտարկվում է պետության այնպիսի ձև, որտեղ կրոնական կազմակերպություններից մեկը հանդիսանում է որպես պետական իշխանություն և ունի իշխանական իրավասությունների իրականացման որոշակի նպատակներ, խնդիրներ, գործառույթներ և մեթոդներ: Այլ կրոնական կազմակերպությունների գործունեությունն ու այլակարծությունն արգելվում կամ ենթարկվում է հավաժանքների:

Բ. Կրոնապետությունը կամ կղերական պետությունը ենթադրում է պետական իշխանության կազմակերպման այնպիսի կառուցակարգ, որտեղ կրոնական կազմակերպություններից որևէ մեկն օժտված է պետաիշխանական լիազորություններով: Միաժամանակ կրոնապետություններում, որպես կանոն, սահմանվում է պետական կրոն, իսկ կրոնական առաջնորդները ընդգրկվում են պետական իշխանության մարմիններում, կամ վերջիններիս ներկայացուցիչներին շնորհվում է նաև կրոնական կարգավիճակ:

Գ. Կիսաաշխարհիկ կամ կիսակրոնական պետության ձևի առաջադրումը պայմանավորված է որոշ պետությունների՝ աստվածապետական, աթեիստական, կրոնական կամ աշխարհիկ ձևերի շարքին դասելու անհնարինության հետ: Մեր դիտարկմամբ, կիսակրոնական կամ կիսաաշխարհիկ պետությունը կրոնի և

պետության փոխգործակցության համատեքստում միջանկյալ օղակ է կղերապետության և աշխարհիկ պետության ձևերի միջև: Կիսաաշխարհիկ պետություններում կրոնական կազմակերպություններից մեկն ունի պաշտոնապես սահմանված արտոնյալ դիրք և պետության կողմից արժանանում է որոշակի նախապատվության: Սահմանադրությունում և օրենսդրական ակտերում ամրագրվում է պետության կախվածությունը կրոնական կազմակերպությունից և հակառակը: Կիսաաշխարհիկ կամ կիսակրոնական պետությունը՝ նման աշխարհիկ պետության, ճանաչում և երաշխավորում է խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքը:

Դ. Աշխարհիկ պետությունները կրոնի հանդեպ դրսևորած վարքագծով միատեսակ չեն և առաջնորդվում են կուտակած ազգային, կրոնական, մշակութային սովորույթներով, ավանդույթներով, որոնք էլ, ըստ էության, նախանշում են նրանց ազգային բարոյական նախահիմքն ու նկարագիրը: Աշխարհիկության սկզբունքի իրավական ամրագրումը դեռևս լիարժեք չի երաշխավորում դրա անշեղ իրացումն ու կենսագործումը: Հատկապես դա վերաբերում է այն պետություններին, որտեղ կրոնական կազմակերպություններից մեկն ավանդաբար շրջափելի մասնակցություն է ունեցել տվյալ պետության կամ ազգի մշակութային, բարոյական, արժեքային համակարգի կայացման և զարգացման գործում:

6. ՀՀ Սահմանադրության 17, 18, 41 և այլ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից կատարվել է հետևյալ եզրահանգումները.

ա) յուրաքանչյուրի մտքի ազատությունը առաջին հերթին ուղղված է հենց մարդու մտքի՝ որպես մտածողության արդյունքի միջոցով շրջակա աշխարհը ճանաչելու և այդ աշխարհում իր պատկերացումները, հայացքները, կարծիքները, համոզմունքներն ազատ արտահայտվելու հետ: Սակայն, գիտական հետազոտության առարկայի շրջանակում անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ սեփական գիտակցության մտքի ազատությունը բնութագրում է հենց մարդու հոգևոր ազատությունը՝ կազմելով նրա հոգևոր կյանքի հիմքը,

բ) խղճի ազատությունը պայմանավորված է կրոնի հետ մարդու առնչությամբ, ինչպես նաև խղճի և այս կամ այն կրոնի դավանությունների միջև նրա բարոյական և իրավական ընտրության հնարավորությամբ: Ընդ որում, այդ ազատությունն առաջին հերթին դրսևորվում է Աստծո հանդեպ համոզմունքի ազատության իրականացման միջոցով, սակայն, այն չի կարելի ընկալել բացառապես կրոնի և աթեիզմի միջև ընտրության ազատություն: Աշխարհիկ պետության սահմանադրական սկզբունքի իրականացման համատեքստում խղճի ազատությունը դրսևորվում է մարդու համոզմունքների բազմազանության և կրոնական համոզմունքների հիման վրա որևէ ձևով անհանդուրժողականության ու խտրականության երևույթներից իրավական միջոցներով պաշտպանվելու հնարավորությամբ,

գ) կրոնի ազատությունը՝ որպես ինքնուրույն կատեգորիա, յուրօրինակ իրավաբանական բովանդակություն է ձեռք բերում խղճի ազատության հետ մեկ միասնական ամբողջության միջոցով, և ներառում է կրոնը կամ համոզմունքները

փոխելու ազատությունը և դրանք ինչպես միայնակ, այնպես էլ այլոց հետ համատեղ և հրապարակավ կամ մասնավոր կարգով՝ քարոզի, եկեղեցական արարողությունների, պաշտամունքի այլ ծիսակատարությունների միջոցով կամ այլ ձևերով արտահայտելու ազատությունը (հոդվ. 41, մաս 1, 2-րդ նախադասություն):

7. Ժամանակակից իրավունքի արդիականացման պայմաններում քարացած պատկերացումներով և կարծրատիպերով մեկնաբանել պետության աշխարհիկության սկզբունքի համատեքստում Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունները ոչ միայն անընդունելի է, այլև խիստ վնասակար է՝ հատկապես այն պետությունների համար, որտեղ հոգևոր-կրոնական աշխարհայացքը ազգային դիմագծի ինքնուրույն բաղադրիչ է հանդիսանում: Պետության և եկեղեցու առանձնացումը, որը լայն հաշվով ընկած է աշխարհիկ պետության հայեցակարգի հիմքում, չպետք է ընկալել բացահայտ կրոնամերժության կամ ապակրոնականության իմաստով:

8. Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ որպես «ազգային եկեղեցու» սահմանադրական կարգավիճակը չպետք է նեղ իմաստով նույնականացնել «կրոնական կազմակերպություն» հասկացության իրավական բովանդակության և կազմակերպարավական տեսակի հետ, սակայն, լայն իմաստով, այն նույնպես կրոնական կազմակերպություն է՝ իր գործունեության հիմքում ունենալով հոգևոր (կրոնական) նպատակներ և գործառույթներ: Միաժամանակ, այս մոտեցմամբ պայմանավորված՝ Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցին մյուս բոլոր կրոնական կազմակերպությունների հետ միասին առանձնացված է պետությունից՝ ուղղակիորեն հաստատելով վերջինիս աշխարհիկ բնույթը, սակայն, անընդունելի է Սահմանադրության 41-րդ հոդվածի ուժով արդեն իսկ ճանաչված ազգային եկեղեցու իրավասությունը և հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում դրա բացառիկ առաքելությունը պայմանավորել ու կախման մեջ դնել օրենքով նախատեսված ընթացակարգերից՝ մասնավորապես, երբ խոսքը վերաբերում է նույն եկեղեցու ստեղծման իրավահարաբերության՝ օրենքի ուժով կարգավորվելու հնարավորության մասին:

9. «Պետություն-եկեղեցի» հարաբերությունների իրավական կարգավորման և դրա հետագա կատարելագործմանն ուղղված ձգտումները արտահայտվում են այդ հարաբերությունների ինստիտուցիոնալ կապի ձևավորման մեջ: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետությունում Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին չի կարող մեկուսանալ պետությունից և հասարակությունից ու դասական իմաստով գործել անջատ: Ավելին, Հայաստանի Հանրապետությունը այդ կազմակերպությունների առանձնացման հետ մեկտեղ «պետություն-եկեղեցի» հարաբերություններում որդեգրել է ազգային եկեղեցու հետ հարաբերությունների համադրման ձևաչափը, որը, ինչպես արդեն նշվել է, բնորոշ է նաև արդի ժողովրդավարական, իրավական, աշխարհիկ մի շարք պետություններին:

10. Աշխարհիկ պետության սկզբունքի կարևոր բաղադրիչներից է կրթության աշխարհիկությունը, որը հանդիսանում է աշխարհիկ պետությունում կրթական միջավայրի չեզոքության, կրոնական համոզմունքների հիմքով խտրականության բացառման անհրաժեշտ նախապայման, որը ենթադրում է կրոնական քարոզչության, կրոնական պատկանելությամբ պայմանավորված խտրականության և պարտադրանքի անթույլատրելիություն:

11. Կրոնական կրթության վերաբերյալ առանձին երկրներում որդեգրվել են տարաբնույթ դիրքորոշումներ, մի դեպքում՝ արգելելով դրա ուսուցումը ուսումնական հաստատություններում, մեկ այլ դեպքում՝ նախատեսելով դասընթացի դասավանդման համար անհրաժեշտ ֆակուլտատիվ ընթացակարգեր, իսկ առանձին դեպքերում՝ ամրագրելով կրոնական կրթության պարտադիր դասավանդման անհրաժեշտությունը:

12. Հայաստանի Հանրապետությունում կարևոր նշանակություն վերապահելով կրթության աշխարհիկության սկզբունքին, ինչպես նաև հաշվի առնելով Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի 1-ին մասի իրավական կարգավորման այն պահանջը, ըստ որի՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի պրակտիկան, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է՝ «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի գծով ուսումնական գործընթացների կազմակերպման ու վերահսկողության գործառույթները վերապահել բացառապես պետական իրավասու մարմնին, իսկ այդ առարկայի պարտադիր ուսուցումը և դրանից հրաժարվելու ընթացակարգերի բացակայությունը կարող է խղճի ու կրոնի ազատության իրացման պատնեշ հանդիսանալ այլադավանների շրջանում և աղճատել ինչպես պետության աշխարհիկության, այնպես էլ՝ կրոնական բազմակարծության սկզբունքի նշանակությունը:

Թեկնածուական ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի կողմից հրապարակված հետևյալ գիտական հրապարակումներում.

1. Հայաստանի Հանրապետությունը որպես աշխարհիկ պետություն. սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրները և համեմատական-իրավական վերլուծություն (մենագրություն) Վ. Թորոսյան.-Եր.: «Սպիկա» 2018. 192 էջ:
2. Աշխարհիկ պետությունը որպես Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգի հիմունք // Արդարադատություն, գիտական հանդես, Եր., 2017, N 5 (40), էջեր 55-62:
3. Հայաստանի Հանրապետության աշխարհիկ բնույթը սահմանադրական

նոր կարգավորումների համատեքստում // Արդարադատություն, գիտական հանդես, Եր., 2017, N 6 (41), էջեր 60-63:

4. Պետության աշխարհիկության սկզբունքի իրացման հիմնահարցերը արտասահմանյան առանձին երկրների օրենսդրությամբ. համեմատական իրավական վերլուծություն // Եվրոպական Ակադեմիա, գիտական հոդվածների ժողովածու, Եր., 2017, N 8 էջեր 312-333:
5. Պետության, իրավունքի և կրոնի հարաբերակցության որոշ հիմնահարցեր. պատմաիրավական վերլուծություն // Եվրոպական Ակադեմիա, գիտական հոդվածների ժողովածու, Եր., 2017, N 8 էջեր 296-311:
6. Աշխարհիկ պետության ծագումն ու զարգացումը. պատմաիրավական վերլուծություն // Արդարադատություն, գիտական հանդես, Եր., 2018, N 1(42), էջեր 9-14:

ТОРОСЯН ВАГЕ АШОТОВИЧ

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕР РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ КАК СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 - «Публичное право». Защита диссертации состоится 24-го марта 2018 года в 12:30 на заседании специализированного совета 041 «Юриспруденции» Академии государственного управления РА ВАК РА (0028, г. Ереван, Киевян 8).

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена теоретико-правовому анализу конституционно-правовых проблем концепции светского государства в Республике Армения. Концепция светского государства является одной из важнейших достижений истории общества. Она как цивилизационная ценность имеет свое особое место в системе основ конституционного строя Республики Армения и взаимосвязана с остальными элементами этой системы. Без реализации принципа светского государства невозможно выстроить ни полноценного демократического государства, ни правового государства. В этом смысле принципу светского государства, как одной из основ конституционного строя, отводится фундаментальная роль в развитии и прогрессе Республики Армения.

Сегодняшние подходы к понятию светского государства всеобъемлюще не характеризуют его сущность и текущую миссию. Отделение государства от церкви, разграничение сфер их деятельности как важнейшее предусловие светского государства, очень часто толкуется как существование полной независимости и изоляции государства и религии друг от друга, а также состояний, исключающих взаимные связи. Подобное обстоятельство, в свою очередь, способствует восприятию светского государства как нерелигиозного или атеистического вида государства.

Важность адекватной оценки концепции светского государства подчеркивается в контексте взаимоотношений и взаимодействия проблем конституционно-правового статуса Республики Армения и религиозных

организаций, а также Армянской апостольской церкви как национальной церкви.

Основной вопрос правовых отношений государства и церкви, как важнейшего фактора реализации принципа светскости государства, находится не только в центре внимания ученых в области юриспруденции и религиоведов, но и в сфере обсуждения широких слоев общества. Диссертацией обоснована та позиция, по которой светское государство – это такая форма организации и деятельности государственной власти, где признается функциональная обособленность духовных (религиозных) структур и органов государственной власти, наделение автономностью в сфере собственной деятельности с установленной законом порядке возможностью взаимодействия друг с другом в целях решения общественных проблем, а также гарантируется право на свободу мысли, совести и религии каждого, принцип светскости государственного аппарата и образовательной системы, недопустимость обязательного мировоззрения (идеологии), внедрения религиозных правил и догм в источники права, делегирования государственных функций духовным (религиозным) структурам, участия духовных деятелей в управлении государством. На основании изучения международного опыта и результатов сравнительного-правового анализа конституционно-правовых актов зарубежных стран диссертацией обосновано выделение некоторых свойств закрепления принципа светскости государств, таких как а) что принцип светского государства получил свое прямое закрепление в конституциях государств, б) что закрепление принципа светского государства в конституциях несло посреднический характер, в) что путем установления государственной или традиционной религии (церкви) была гарантирована светскость государства. В настоящих условиях не надо толковать светскость государства как полное отделение церкви от государства, исключение имеющихся между ними связей, а следует придать значение тому полезному взаимодействию, которое будет способствовать эффективному решению общественных проблем.

VAHE ASHOT TOROSYAN

CONSTITUTIONAL-LEGAL CHARACTER OF THE REPUBLIC OF ARMENIA AS A SECULAR STATE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Competition for the degree of Candidate of Juridical Sciences in the specialty of 12.00.02 - "Civil Law". The defense of the dissertation is scheduled for March 24, 2018 at 12:30 p.m in a panel session of the Professional Council 041 of Jurisprudence of the Public Administration Academy of the RA of the RA Higher Certification Commission (8 Kievyan, 0028, Yerevan).

SUMMARY

The dissertation is devoted to the theoretical and legal analysis of the constitutional-legal problems of the concept of a secular state in the Republic of Armenia. The concept of a secular state is one of the most important achievements of the history of society. As a civilizational value, it has its own special place in the system of the foundations of the constitutional system of the Republic of Armenia and is interconnected with the rest of elements of the system. Without realizing the principle of a secular state, it is impossible to build either a full-fledged democratic state or a law-bound state. In this sense, the principle of the secular state as one of the foundations of the constitutional system has a fundamental role in the development and progress of the Republic of Armenia.

Today's approaches to the concept of a secular state do not fully describe its essence and current mission. The separation of the state from the church, the boundary delimitation of the spheres of their activity as the most important precondition of a secular state, is often interpreted as the existence of complete independence and isolation of the state and religion from each other, as well as states that exclude interconnection. Such a circumstance, in its turn, contributes to the perception of a secular state as a non-religious or atheistic type of state.

The importance of an adequate assessment of the concept of a secular state is emphasized in the context of the interrelations and interaction of the problems of the constitutional and legal status of the Republic of Armenia and religious organizations, as well as the Armenian Apostolic Church as a national

church. The main issue of legal relations between the state and the church, as the most important factor in realizing the principle of secularism of the state, is not only in the center of attention of scholars in the field of jurisprudence and religious scholars, but also in the sphere of discussion of broad sections of society. The dissertation substantiates the position by which a secular state is such a form of organization and activity of state power where it is recognized the functional detachment of spiritual (religious) structures and public authorities; the autonomy in the sphere of own activity, with the established by law possibility of interaction with each other for the purposes of solving public problems, and also guaranteed the right to freedom of thought, conscience and religion of everyone; the principle of secularism of the state apparatus and the educational system; the inadmissibility of compulsory world-view (ideology), the introduction of religious rules and dogmas into sources of law, the delegation of state functions to spiritual (religious) structures, the participation of spiritual figures in government of the state. Based on the study of international experience and the results of a comparative legal analysis of constitutional and legal acts of foreign countries, the dissertation justifies the identification of certain features of securing the principle of secularism of states, such as a) that the principle of a secular state was directly consolidated in the constitutions of states; b) that the consolidation of the principle of secularity in the constitutions had an intermediary character, c) that by establishing a state or traditional religion (church), the secularity of the state was guaranteed. In the present conditions, it is not necessary to interpret the secular state as a complete separation of church and state, the exclusion of the existing links between them, but it is necessary to attach importance to the useful interaction that will contribute to the effective resolution of public problems.